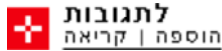

Café TheMarker עכבר העיר ארכיון כל הכותרות קפטן אינטרנט ספרים ספורט גלריה אונליין חדשות

דף הבית << חדשות << כתבות

פעילות המלצות

פורסם ב - 13/05/11 21:10

Sign Up Create an account or log in to see what your friends are doing.

כך הצליח שירות הידיעות של ההגנה לצלם את הכפרים הערביים מגובה השמים

מאת רונה סלע

בשנות ה-40, מתוך הבנה שמלחמה עומדת בפתח, ליקטו אנשי ההגנה מידע מודיעיני מפורט על מאות כפרים ערביים. רק כמה עשרות תיקים שרדו בארכיונים, ובהם תמונות המלמדות הרבה על הדרך בה השתקפה האוכלוסייה הפלסטינית דאז בעיני היישוב היהודי

תגיות: ריגול, ההגנה

Recommend

Send

41 recommendations. Sign Up to see what your friends recommend.

כך הצליח שירות הידיעות של ההגנה לצלם את הכפרים הערביים מגובה השמים - כתבות - הארץ

41 people shared this.

משפטנים: לביה"ד בהאג תהיה סמכות לדון כל חייל בגדה אם תוכר המדינה - פוליטי מדיני - הארץ

50 people shared this.

נחמיה שטרסלר | במותם ציון לנו את המוות - מאמרים ודעות - הארץ

99 people shared this.

Facebook social plugin

יצחק שפר, עין, 1938 צילום: צלם לא ידוע, באדיבות חסיה ערן

הסיפור הזה מתחיל כסיפור חשאי של ריגול ומודגשים בו תעוזה, יצר הרפתקני, אלתור ודמיון חסרי מעצורים, המסופרים לפי הנראטיב הישראלי הרשמי. כיתות של סיירים צעירים מההגנה פעלו בשנות ה-40 של המאה ה-20. הן אספו מידע על היישובים הערביים לצרכים מודיעיניים כהכנה לקראת עימות עתידי וכחלק מפרויקט כללי יותר של תיקי יעדים. הסיור ביישובים נעשה על פי רוב במסווה של טיול או שיעור טבע להכרת הארץ. הסיירים בנו בשיטות ייחודיות מאגר של מידע גיאוגרפי, טופוגרפי ותכנוני על הכפרים, שכלל תיאור מפורט של דרכים, שכונות, בתים, מבני ציבור, אובייקטים, בורות מים, מערות, ואדיות וכדומה.

קרני הטבע - מפיץ מורשה כרומג

מערכות שמש ביתיות, דודי שמש, שירות 24 שעות ביממה. אזור השפלה

פרסם כאן

מחפש בית השקעות?

מסחר בבורסה | ניהול תיקי השקעות | קופות גמל בחר מוצר, מלא טופס והשווה הצעות מבתי השקעות מובילים.

מיזם זה זכה לכינוי "תיקי כפרים" מאחר שמרבית היעדים שנאסף עליהם מידע היו הכפרים הערביים בארץ לפני 48'. עבודת הסיירים כללה הכנת תרשימים, מפות ורישומים פרספקטיביים וצילום הכפר וסביבתו. במטה סודי ברחוב מאפו בתל אביב, במרתף שהוסווה כ"משרד של המהנדס מאיר רבינוביץ" זכה לכינוי החשאי "הגג", נאספו המפות ששימשו את הסיירים לצורך הכנת התיקים. מידע מפורט של היישובים, אשר נאסף, קוטלג ואורגן בתיקים בצורה מופתית על ידי לשכת התכנון של מטכ"ל ההגנה, נשמר במרחבים הפיקודיים של ההגנה ברחבי הארץ.

לוחמיו של עבד אל-קאדר אל-חוסייני יוצאים לקרב לכיבוש הקסטל, אפריל 1948 | צילום: ישראל נתח (צלם מסתערב), ארכיון הפלמ"ח

העוז והגבורה התעצמו כאשר החליטו לצלם את הכפרים מהאוויר להשלמת המידע בתיקים. נולדו דרכים מתוחכמות להערים על הבריטים שאסרו פעילות כזאת. הם התחילו לצלם את הכפרים במסווה של מועדון תעופה ושל טיולים אוויריים רומנטיים, שיכללו את האופנים שבהם הוחבאו המצלמה והנגטיבים במטוס ובסביבתו והמציאו אמצעים חדשים לאיסוף מידע באופן חשאי. נשים קיבלו תפקיד משמעותי בתהליך ההסוואה והצילום ואחת מהן שימשה, ככל הידוע עד כה, צלמת האוויר הראשונה שפעלה בארץ.

אנשי שירות הידיעות של ההגנה (ש"י) ולאחר מכן מודיעים ערבים אספו מידע מפורט על היישובים מבחינה היסטורית, חברתית, כלכלית, דמוגרפית, חינוכית, חקלאית, צבאית, אדריכלית, תכנונית ועוד. מידע זה שימש להכנת סקירות טקסטואליות של היישובים הערביים. הם החלו בכך בתחילת שנות ה-40 ואף המשיכו לאסוף מידע זה במקביל לתיקי הכפרים. במשך השנים הצטברו סקירות רבות כאלו, והמידע שנאסף מיפה את הארץ ביסודיות.

ברם, תוצריו של הסיפור ההיסטורי הממלכתי הזה טומנים בחובם פוטנציאל לייצר תמונת עולם חלופית. באפשרותם לאתגר את ההיסטוריה הרשמית תוך שימוש בחומרים הרשמיים עצמם. גם לשם כך נדרשים הפעלה של עוצמה ותעוזה, אך הם שונים במהותם מאלה שנדרשו אז.

אנשי חברת אווירון (שנות ה-30). ממטוס כזה צולמו היישובים הערביים מן האוויר; לטיסת הניסיון הראשונה הוזמן הטייס עמנואל צור (יושב)

הגרסה הרשמית

רוב המעורבים בסיפור זה כבר אינם בחיים. אחדים מהם ראינתי לפני כמה שנים כחלק ממחקר לספר העוסק בראשית הצילום הצבאי בארץ ובאופן שבו נאסף מידע אודות הפלסטינים על ידי הגופים הצבאיים בישראל. כן, רובם השאירו עדויות מפורטות בספרים או בארכיונים השונים. מפאת קוצר המקום רק שמם של מעטים יוזכר כאן.

הרעיון להכנת תיקי כפרים נולד - כפי שהעיד יצחק שפר (לימים ערן), שהיה מדריך ראשי של חיל השדה (חי"ש) בתל אביב ומבוגרי קורס קציני סיירים - בעת ובעונה אחת בראשם של כמה אנשים: אצל אנשי המטה הכללי ואצל אנשי השטח. שמואל זלמן זליקסון (זיאמה דיבון), שהיה איש לשכת התכנון במטכ"ל של ההגנה, וששירת קודם לכן כמפקד החי"ש באזור ירושלים, הגה ב-42' רעיון להכין תיקי מידע על הכפרים הערביים שבהם היתה צפויה התנגשות צבאית. במקביל אליו, זרובבל ורמל (ארבל) מקיבוץ מעוז חיים הפעיל כיתות סיירים מתוך החי"ש לאיסוף מודיעים על כפרים ערביים באזור הגלבע, הירדן והעיר הערבית ביסאן (בית שאן), והחל לארגן את החומר בתיקים.

ורמל העיד: "אמרתי לעצמי שאם נימצא במלחמה נצטרך לכבוש את הכפרים האלה... אך האם יודעים אנו משהו עליהם? - התברר שלא כלום". התיקים שהוכנו הוצגו ליגאל סוקניק (ידין), שהיה מבכירי לשכת התכנון במטכ"ל, והוא הפגיש בין השניים. בנקודה זו החל שיתוף פעולה בין זליקסון לוורמל, שהניחו את הבסיס לעבודת מודיעין מסועפת ומסודרת.

לאחר הכנת דגם למבנה התיק, ערכה ההגנה קורסים לסיירים. האלוף בדימוס משה גורניצקי (גורן), מבוגרי הקורס הראשון בהגנה לקציני מודיעין שהתקיים בשפיה (ולימים קצין סיירים ארצי במטכ"ל), תיאר כיצד הם ישבו מעל לכפר פורידיס, אחד מארבעת הכפרים שנבחרו להדגמה בקורס, וציירו מרשמי נוף.

תיקי הכפרים, שנבנו לצרכים מבצעיים, כללו בעיקר מידע טופוגרפי, גיאוגרפי, תכנוני ופיזי: מידע על המבנים המרכזיים ביישוב, דרכי הגישה אליו, מקורות המים, הטופוגרפיה של האזור וכדומה. ב-45' החלו הסיירים גם לצלם את היישובים מהקרקע, מאחר שהתצלום נתפס כ"אובייקטיבי", כמקור מידע אשר נותן פרטים מהימנים ומדויקים. שפר, שהיה צלם חובב, דחף את השימוש בצילום למטרת תיקי הכפרים, ביחד עם הצלם ואיש ההגנה ישראל ספקטור. לדברי שפר, מאחר שהסוירים נעשו במסווה של טיולים, לעתים בתוך הכפר ולעתים

בשוליו, לקיחת המצלמה לטיול נתפסה כ"דבר טבעי".

סוקניק, שהיה באותה תקופה קצין התכנון של ההגנה במחוז תל אביב, השתכנע, ואז נרכשו כמה מצלמות. מאותה עת הושתתו תיקי הכפרים על מלאכת הצילום. בדרך כלל נמנעו הסיירים מלכלול את עצמם בצילום. "לעתים 'הושאלו' לסיירים במסעם מספר בנות 'מטיילות', להשלמת כיסוי הסיפור", מספר שפר. מלאכת הצילום נשאה אופי חשאי. בחוברת ההדרכה לסייר-הצלם נכתב: "אם לא תוכל להסתיר את מעשה הצילום, 'כסה' עליו ע"י ביום של צילום חבריך, או מאנשי המקום. במקרה הראשון דאג שחבריך לא יופיעו בתמונה כלל, גם לא בגבם... אם בכל זאת הופיעו אנשים בתמונה (כתוצאה מרשלנות), טשטש אותם על הנגטיב".

פנחס אפטקמן (יואלי), ראש מחלקת מפות אשר השתתף בהכנת קורס הסיירים (ולימים נשיא האגודה הישראלית לקרטוגרפיה), אמר: "הקונץ היה להציב את הסיירים כך שההצגה תהיה מושלמת אך שהם לא יופיעו בצילום, מחשש שאם ייתפס התיק יזוהו הסיירים. בלית ברירה הם נמחקו מהתצלום לאחר מעשה".

בסוף '45 יזמו גורניצקי ושפר את צילומם מהאוויר של היישובים הערביים ומקומות בעלי חשיבות מבצעית - "מידע מגירה מראש ובתנאים נוחים ליום פקודה". לדברי גורניצקי, לטיסת הניסיון הם הזמינו את סוקניק, שהתמנה לראש מחלקת התכנון במטכ"ל, ערי גלאס מקיבוץ יגור, שהיה צלם אוויר בצבא הגרמני במלחמת העולם הראשונה, ועמנואל צוקרברג (צור), טייס חברת "אווירון". לאחר שהתוצאות השביעו את רצונם, החלו בטיסות שיטתיות ומאורגנות.

הטייסים הוסוו כחברי מועדון תעופה של חברת אווירון של הסוכנות היהודית, וזאת כדי לצלם את היישובים מבלי לעורר חשד. בתחילה שיוו לטיסות אופי רומנטי ובני הזוג, אומר שפר, היו באים לשדה "לבושים בגדי שבת, כראוי למקרים כאלה. לבת הזוג תמיד היה תיק יד גדול מספיק להכיל את המצלמה והסרטים. מאוחר יותר נוסף עוד 'כיסוי' - ילד חולה אסתמה שהרופא ציוה עליו לטוס בגבהים באוויר!"

החולה התורן היה נמרוד, הילד של גליליה פלוטקין, המתגורר כיום בארצות הברית. פלוטקין, בת 93, היא בתו של ברוך קטינקה, שהיה מדריך נשק בהגנה, עסק ברכש של נשק והיה המהנדס שבנה את בניין ימק"א בירושלים. כבר בגיל 15 היא עברה קורס מפקדים, הדריכה גפירים ופיקדה על עמדות. היא אף יכולה להיחשב צלמת האוויר הראשונה של היישוב.

"תחילה, נלוויתי אליהם בתור כיסוי ואחר כך התחלתי לצלם", אמרה. "התחיל בכך גרשון בעלי. היינו לוקחים איתנו את ילדנו, בן שנה וחצי... זו היתה הסוואה מצוינת. בתיקו של ילדנו, בין חיתוליו ושאר הצידוד, הייתי מחביאה את המצלמה, ולמזלנו הוא היה נרדם מיד עם המראתנו וישן שנת ישרים".

פלוטקין לא חששה מהסכנה הכרוכה במלאכת הצילום. "במשרד עשינו חישוב מאיזה גובה לצלם, וכשהטייס היה מודיע על הגובה המתאים הייתי מוציאה את ראשי מבעד החלון ומצלמת. אבל כאן היה עלי לעמוד ממש בעינויים בשל השערות שלי שהסתבכו ברוח. היה זה, עם כל המגווחך שבדבר, אחד הדברים הנוראים ביותר עד שהשגתי כובע טייסים".

טיירי ההגנה בפעולה, מתוך תיק הכפר של אל-קובב, 1947. בני הטיירים טושטשו כדי למנוע את זיהויים

מועדון הטיס

באותה תקופה כבר היתה טייסת הפלמ"ח מגובשת ומאומנת והוחלט להעביר אליה את משימת הצילום מן האוויר. מאחר שהטייסים היו רשומים כחברי מועדון הטיסה, רק טבעי היה שירצו לצבור שעות טיסה. הם נקראו בפלמ"ח "מחלקת הטיס" אך כלפי חוץ הוצגו כחברים ב"מועדון הטיס של חברת אווירון". בתחילה הם צילמו במצלמות נגטיב גדול עם מפוח מתקפל, אך בשל הצורך להחליף סרטים בתדירות גבוהה עברו לצלם במצלמת לייקה קטנת ממדים.

כדי להכשיר טייסים לצילום הקים שפר את "בית הספר לצלמי אוויר מהמחותרת" בדירת החדר שבה התגורר עם אשתו חסיה. וכך הוא מספר: "באמצע החדר הוצב השולחן שכוסה בשמיכה. על השמיכה הוצב כיסא. אביזרי האימון היו שניים: המצלמה ו...קופסת גפרורים קשורה לחוט. על הרצפה, ניצב לדופן השולחן, נמשך בגיר קו. החניך ישב על הכיסא, אני גררתי את הקופסה ועל החניך היה ללחוץ על כפתור ברגע שהקופסה חצתה את הקו... כאשר החניך הצליח בזה מספר פעמים רצופות הוא זכה לתואר של 'צלם אוויר מוסמך'. עד כאן הכל היה פחות או יותר הגיוני. מה שהיה פחות הגיוני היה זה שהבחורים המריאו והביאו תצלומים טובים ולעתים אף מצוינים".

את הסרטים החביאו הטייסים בהאנגר של חברת אווירון ברמלה ואחר כך היו מוציאים אותם על הגוף. הם התקינו ברמלה סליק למצלמה כך שלא היו צריכים להכניסה ולהוציאה. כאשר הוחמרו החיפושים, לפני הנחיתה ברמלה עברו הטייסים מעל נקודה מוסכמת בקרבת מאהל הפלמ"ח בנען וזרקו מהאווירון את הסרט. הסרטים הוחבאו בכיס קטן בתוך שקיות שנתפרו במתפרת נען, אשר מולאו בחול וסומנו בזנב צבעוני להקלת הזיהוי.

שפר: "זו היתה למעשה השיטה המקובלת בצבא הבריטי לתקשורת אוויר-קרקע לפני התפתחות קשר האלחוט. סיבוב מעל לנען בדרך לנחיתה ברמלה לא היה בו לעורר חשד. היינו נוחתים עם מצלמה ריקה ואחר-כך מכניסים אותה לסליק. היה לנו גם סליק במטוס עצמו, כאשר היה חשש שמסיבה כלשהי לא נוכל להעבירה מיד עם הנחיתה להאנגר... אנחנו הופענו כחברי מועדון טיסה תמים למראה, אך הם (הבריטים) לא כל כך 'בלעו' את זה. הם אמנם אספו אודותינו ידיעות, אך לא הזדמנה להם נקודת אחיזה להעמיד אותנו לדין או לפחות להפסיק את פעולתנו. דברים אלה היו מנת יומנו, אך בסך הכל אף פעם לא מצאו לא סרט ולא מצלמה! היינו נקיים.

"כל הזמן היו מעקבים, חיפושים וחקירות, ואנחנו מצדנו שיכללנו את שיטות הסליקים, ההטעות ו'סיפורי הכיסוי'. כמו 'טיסת אימון ניווט מיוחדת' או 'טיסת לימוד מיוחדת' וכדומה, דברים שהיו אמורים להסביר כל מיני 'לולאות' טיסה משונות וסיבובים שעשינו למעשה לביצוע הצילומים. נהגנו פה ושם לטוס גם מעל יישובים יהודיים כדי להטעות את הבריטים. לא תמיד זרקנו את הסרטים בנען. לעתים, בשל שיקולים שונים החבאנו אותם בסליק שבמטוס והיינו זורקים אותם בפעם הבאה, או שהשארנו כמה טייסים לשעות הערב המאוחרות, לכאורה לטיפול במטוסים, ואז - לאחר שהבלשים המיוחדים הלכו לשתות בירה ולנוח - היציאה היתה יותר פשוטה. לפעמים היה הבחור עם הסרט יוצא מהבסיס באוטובוס ערבי, שהיה חשוד פחות, נוסע איתו ליפו, משם לתל אביב, משם לרחובות ומשם מגיע לנען ברגל! כל תרגילי הטשטוש וההתחמקות היו הגיוניים".

הכפר אסדוד (אשדוד), צולם ממגדל של מסגד, שנות ה-40 של המאה ה-20

הכפר רנתיה, למשל

תיקי כפרים רבים אבדו, והיום נמצאים בארכיונים רק כמה עשרות. לעומת זאת, נשאר מספר לא מבוטל של תצלומי אוויר וגם סקירות טקסטואליות רבות על היישובים. כך, למשל, קיימת סקירה מספטמבר '43 של הכפר רנתיה (מנפת יפו), אשר נכבש על ידי צה"ל כעבור חמש שנים במבצע דני, תושביו נעקרו מבתיהם ועל אדמותיו הוקמו היישובים העבריים רינתיה, נופך ומזור.

מהסקירה ניתן ללמוד שהכפר נוסד לפני 600 שנה, הוא נמצא כקילומטר וחצי מזרחית לכביש לוד-פתח תקוה ובאותו מרחק מערבית לפסי הרכבת. בכפר באר אחת המנוהלת על ידי הממשלה הבריטית אשר בנתה משאבה, ואת המים סוחבות הנשים לבתים. בתי הכפר הם משלושה סוגים: ממלט ובטון מזוין, מעצים ורעפים ומלבנים וטיט (מיעוט). מסביב לכפר גדרות של כרמים. יש ואדי אחד ממזרח למערב שמגיע לאדמת הכפר הערבי אל-יהודיה (שגם בו הוקם יישוב עברי - יהוד, למרות שבתחילה היה בן גוריון מעוניין להרסו).

לכפר רנתיה 4,500 דונם: מהם 550 נטועים פרי הדר, ו-100 דונם נטועים גפנים וזיתים. בשאר האדמות מגדלים תבואות למיניהן. "היבול בדרך כלל: טוב מאוד". מספר התושבים: 650, מתוכם כ-140 בעלי רכוש. לאפנדים אין רכוש בכפר. בכפר שתי חמולות, היחסים ביניהן "משביעים רצון". בכפר יש רק חנות אחת פשוטה ואין בו בית קפה. יש בו גם מסגד אחד, "מצבו טוב ונקי מאוד", ובית ספר שבו מלמד מורה אחד. מספר התלמידים כ-50-40. בכפר 150 פועלים ואין בו

פקידים שעובדים בשירות הממשלה הבריטית. בזמן "המאורעות" (בשנים 1936-1939) הופסקו כמה עבודות כמו זריעת ירקות, ונהרג איש אחד בדרכו ראס אל-עין. הממשל הבריטי פוצץ כמה בתים.

שמרי סלומון, האחראי על הארכיון לתולדות ההגנה, חקר את פרויקט סקירות היישובים הערביים ומשלים מחקר מקיף על פרויקט תיקי הכפרים.

איך נולדו תיקי הכפרים?

"היוזמה הראשונית היתה של זליקסון וורמל, שהבינו שאין להגנה מאגר מידע מודיעיני שניתן להשתמש בו לתכנון פעולות נגד יעדים ערביים בארץ. הם בוודאי לא ראו את מלחמת העצמאות באופק, אך צפו אפשרות של התפרצות גל חדש של מאורעות, כנראה חריף יותר מקודמו (המרד הערבי של 1936-1939), וחשבו שעל ההגנה להיערך לכך מבחינה ארגונית-מודיעינית.

"שירות הידיעות הערבי של ההגנה אמנם פעל כבר מ-40', אבל אנשיו לא הוכשרו לאסוף מודיעין שטח ולא עסקו בכך. זליקסון וורמל ריכזו את מאמציהם בכיוון זה בדיוק, ופרויקט תיקי הכפרים נעשה מאז 43' למרכיב מרכזי בניסיון לאסוף מודיעין לצרכים מבצעיים. לשם כך גם אורגן בהגנה מנגנון מיוחד של מודיעין צבאי, שפעל לצד הש"י וסיפק את מה שהש"י לא ניסה ולא היה מסוגל לספק".

מדוע התמקדו בכפרים?

"מכיוון שבזמן המרד הערבי הם שימשו בסיסי יציאה ומקומות מקלט לכנופיות - הקבוצות החמושות שפעלו נגד שלטונות המנדט ונגד היישוב היהודי בארץ. הכפרים גם סיפקו לכנופיות כסף ומזון, ורבים מאנשי הכנופיות גויסו מבין הכפריים. איסוף המידע על דרכי הגישה לכפר, על מקומות מסתור בסביבתו, על מקורות המים שלו, על המבנה הפיזי שלו, איתור עמדות תצפית לכיוונו, וריכוזו של מידע זה ושל מידע רלוונטי נוסף בתיק מיוחד נתפסו כאמצעי חיוני ויעיל למקרה שיהיה צורך לפעול נגד הכפר או נגד כנופיה הנשענת עליו".

מה ההבדל בין סקירות היישובים הערביים לתיקי הכפרים?

"הסקירות כללו מידע כללי ומילולי על הכפרים. למשל על מספר התושבים, על הקרקעות ושימושן, על החמולות, על מוכתר הכפר, וגם בנושאים ביטחוניים: כמה כלי נשק מצויים בידי התושבים ומאיזה סוג, אם הכפר סייע לכנופיות בזמן המאורעות ומי מבני הכפר נמנו עם הכנופיות. בשנים הראשונות של פרויקט הסקירות שולב בהן גם מידע היסטורי על הכפר: מתי הוא נוסד, אם הוא יושב על אתר קדום ונמצאו בו עתיקות, מהיכן הגיעו תושביו. באמצעות מידע זה ניתן היה ללמוד רבות על הכפר ותושביו, אך אי אפשר היה להשתמש בו לתכנון פעולה צבאית, ולכן עלה הצורך באיסוף מודיעין לצרכים מבצעיים. לכך שימשו תיקי הכפרים. צריך לציין שלצד תיקי הכפרים הוכנו גם תיקי שכונות ערביות בערים מעורבות, תיקי תחנות משטרה ותיקים על מחנות הצבא הבריטי בארץ. בעבודה על תיקי התחנות והמחנות הושקע מאמץ מיוחד בתקופת המאבק המזוין נגד הבריטים, מסוף 45' ואילך, וחלק מהתיקים האלה אף שימשו לתכנון פעולות".

האם השתמשו בתיקי הכפרים לכיבוש הכפרים במלחמת 48'?

"ישנן עדויות, בעיקר של מפקדים ולוחמים שהיו מעורבים בפרויקט תיקי הכפרים לפני מלחמת העצמאות, שבהן נאמר באופן כללי שהתיקים שימשו והועילו במהלכה, למשל בלחימה בכפרים שבאזור ירושלים, אך מצאתי אזכורים מעטים בלבד לשימוש בתיקים ספציפיים במלחמה. אני מעריך שאם נעשה שימוש בתיקים, הדבר היה בעיקר במחצית הראשונה של המלחמה, במה שנהוג כיום לכנות שלב המלחמה הבין-קהילתית או מלחמת האזרחים, כלומר לפני פלישת צבאות ערב לארץ".

מה היה השימוש שנעשה בתיקים במלחמה?

"אני מעריך שהתיקים שימשו בעיקר לתכנון פעולות מוגבלות נגד הכפרים, אם לשם הרתעה ואם לצורך ענישה. אפשר שבמקרים מסוימים תיקים שימשו גם לתכנון כיבושו של כפר. יחד עם זאת, לפני פעולות כאלה גם בוצעו בדרך כלל סיור או סיורים מקדימים שבהם נאסף מודיעין עדכני וממוקד. לאחר הפלישה, כאשר ההתמודדות היתה נגד צבאות סדירים, המצב השתנה. ההיערכות והפעילות בשטח הושפעו מן השינוי באופיו ובאופן פעולתו של האויב העיקרי שמולו התמודד עתה צה"ל. היו שינויים נוספים שצימצמו את הרלוונטיות של תיקי הכפרים. במחצית השנייה של 1948 השתפרה בהתמדה יכולתו של שירות המפות והצילומים של צה"ל לספק בזמן אמת תצלומי אוויר לכוחות, ופה ושם גם ניתן היה לקיים טיסות מאוישות בסיירים, שסיפקו מידע ליחידות הלוחמות".

מה קרה לתיקי הכפרים?

"חלק מהם כנראה הושמדו סביב 'השבת השחורה' (יוני '46) מחשש שיפלו לידי הבריטים, או שהוחבאו ואחר כך לא נמצאו. חלקם אבד בסערת מלחמת העצמאות. אבל אין ספק שלא מעט תיקים שרדו במלחמה. מה עלה בגורלם? אני משער שרובם בוערו בשנות ה-50 וה-60 בידי קציני מודיעין".

חיליק ליבל, ששירת כחייל במודיעין בפיקוד מרכז החל מסוף '50, מתאר עכשיו מה עלה בגורלם של תיקי הכפרים של ההגנה שהיו תחת אחריותו. "לאחר הקמת המדינה המשכנו להכין תיקי כפרים בשטחי האויב", אומר ליבל, היום בן 80. "הייתי סייר שטח, סייר אוויר ומפענח תצלומי אוויר של פיקוד מרכז ופעלנו בעיקר בגדה המערבית. את המתכונת של תיקי הכפרים שימרנו, ולמדנו מהם כיצד להכין תיקים על יישובים. אבל באותה תקופה כבר לא השתמשנו בתיקי ההגנה של הכפרים הערביים שהיו בשטח ישראל לצרכים מודיעיניים. לא היתה בהם תועלת, לא הבנו את חשיבותם ההיסטורית, ולכן שרפתי אותם".

"את צריכה לזכור שבזמן שירותי היתה תקופת הצנע והיה מחסור בכל, כולל בקרטונים ששימשו להכנת תיקי מודיעין. לכן השתמשתי בקרטונים הישנים ששימשו את אנשי ההגנה בתיקי הכפרים לפני הקמת המדינה, לצורך תיקי המודיעין החדשים. את שאר המידע שהיה בתיקי הכפרים הישנים - מפות, תצלומים, תרשימים וכדומה - שרפתי".

"התיקים שנשרפו תיעדו ברובם את הכפרים הערביים שהיו עד המלחמה בפרוזדור ירושלים. גם את הנגטיבים של תצלומי האוויר השמדנו. מכרנו את יודיד הכסף שהם הכילו כדי להכניס כסף ליחידה. היום אני מצר על כך. אני לא זוכר אם פעלתי על דעת עצמי או בהוראת מפקדי, אבל כבר בשלב די מוקדם הבנתי את הטעות שעשיתי. לכן, לאחר שחרורי מהצבא חזרתי למודיעין כאזרח עובד צה"ל. בתחילה שירתתי ביחידת המחשב ואחר כך כראש מדור במחלקת מחקר. מאז ועד צאתי לגמלאות פעלתי רבות לתעד ולשמר את ההיסטוריה למען דורות העתיד".

צילום אוויר של היישוב הערבי סרפנד, ליד רמלה, 1947 בקירוב
צילום: טייסת הפלמ"ח בשיתוף המחלקה הטכנית, הארכיון לתולדות ההגנה

היסטוריה חלופית

במבט לאחור, תיקי הכפרים (תרשימים, שרטוטים, רישומים, מפות ותצלומים מהקרע), הסקירות הטקסטואליות והתצלומים מהאוויר הם לעתים העדויות האחרונות לכפרים רגע לפני שהתרוקנו מתושביהם הערבים. הם השריד האחרון לכפרים לפני שנהרסו או יושבו על ידי עולים יהודים שהציפו את ישראל בשנותיה הראשונות, ואשר נמחקו מהמפה הישראלית בזכותם הערבית. במקביל לכך, מרביתה של ההיסטוריה הפלסטינית החזותית והכתובה אבדה או נפלה קורבן למלחמות ולקונפליקט הלאומי והשרידים שנשארו ממנה הם מעטים.

ב-92' הוציא ווליד ח'אלידי, היסטוריון פלסטיני, את הספר (באנגלית) "כל מה שנשאר - הכפרים הפלסטיניים שנכבשו ורוקנו מתושביהם על ידי ישראל ב-48'". הספר, תוצאה של שנות מחקר רבות, מאגד מידע גיאוגרפי, דמוגרפי, אדריכלי, היסטורי, חקלאי ועוד על יותר מ-400 כפרים פלסטיניים שנהרסו או אוכלסו על ידי ישראל במהגרים יהודים לאחר 48', ועל תושביהם הערבים שנעקרו מאדמתם והפכו ברובם לפליטים. עבודתו החלוצית של ח'אלידי איפשרה להחזיר למרחב ולתודעה הציבורית מידע חשוב אודות יישובים אלה.

באופן פרדוקסלי, גם המידע שנועד לסייע לארגונים היהודיים במאבקם נגד הערבים מאפשר כיום לתאר חלקים רחבים בישות הערבית שחייתה בארץ לפני 48'. בכוחו של מידע זה לסייע בתחומי מחקר רבים - אדריכליים, חקלאיים, גיאוגרפיים, חברתיים, דמוגרפיים, היסטוריים ועוד - ולהשלים את תמונת העולם החסרה. כך למשל, אם בספר של ח'אלידי מופיע מידע על כ-400 יישובים, הסקירות מכילות מידע על כ-750 יישובים (לא רק אלה שנהרסו/יושבו על ידי עולים יהודים). כמו כן, תיקי הכפרים ותצלומי האוויר מספקים מידע חזותי מזמן-אמת, שלא קיים בספר של ח'אלידי.

קיומם של חומרים נרחבים ומשמעותיים אלו נחשף בפרסומים שונים, אך נעשה בו רק שימוש מחקרי מועט. רבים מהחומרים המצויים בארכיונים הישראליים נאספו אמנם למטרות צבאיות יהודיות, ולכן הם מגמתיים באופיים, מאפיינת אותם טרמינולוגיה לאומית-ציונית ויחסי הכוחות בהם בולטים. אולם חשיפתם תאפשר להכיר את הכפרים על היבטיהם השונים ולהחזיר ללקסיקון הקולקטיבי - הן הישראלי והן הערבי - את מראות הארץ לפני 48'. כבר בעדות שנתן פנחס אפטקמן ב-73' על פרויקט תיקי הכפרים הוא אמר: "צילומים אלה... הנם השריד היחידי שנשאר מהכפרים, הואיל והכפרים עצמם אינם".

קריאה עכשווית של הארכיונים הישראליים, המכילים מידע מודיעיני על היישוב הערבי לפני '48, מתוך עמדה ביקורתית המנטרלת את המגמתיות שבהם, מאפשרת לעשות בהם שימוש מפוכח ומודע. אין בכוונתה של קריאה זו למחוק את מטרם הראשונית של תיקי הכפרים ושל הסקירות ואת ייעודם, והיא אינה מבקשת לטשטש את הטרגדיה שעברה על היישובים. יחד עם זאת, בכוחה להחזיר למרחב הציבורי מידע משמעותי וחשוב, שאבד וקיים בארכיונים, ולהשלים פרקים בהיסטוריה הפלסטינית החסרה.

קונפליקט לאומי מוליד לעתים מצבי תעתוע והיפוך משמעויות, והיסטוריה של אחד הופכת להיסטוריה של האחר. היסטוריה "חדשה" זו מעמידה למבחן את כוחה הפנימי, עוצמתה וחוזקה של החברה הישראלית, הנקראת להתמודד עם עברה. האם ימצא הגורם שיסכים לממן הוצאת לקסיקון מקיף של הכפרים, הנשען על החומרים הללו? האם תעמוד לחברה הישראלית גם כאן אותה תעוזה המפארת את דפי היסטוריה הרשמית?*

כפר סלמה, התמונה צולמה על ידי טיירי ההגנה בין 1946 לאפריל 1948
צילום: הארכיון לתולדות ההגנה

הצלם המסתערב הראשון

ישראל נתח התחפש לצלם עיתונות ותיעד את פעילותם של לוחמים ערבים

ככל שידוע עד כה, ישראל נתח (בן-ייטח), שנולד בעכו ב-1918 ומת ברמת גן ב-2008, היה הצלם המסתערב היהודי הראשון. בהיותו בן שנתיים עברה משפחתו להתגורר בדמשק בשל בעיות פרנסה. כשהיה בן 13 הצטרף לבן-דודו שלמה בן-ייטח, וסייע בהברחת יהודים סורים מדמשק לארץ מטעם הסוכנות היהודית. ב-1935 הצטרף נתח להגנה וב-1947 חבר עם ידיד ערבי "לכנופיות הערביות ששוטטו ברחבי הארץ. אספנו מידע ופרטים על סוגי הנשק שלהן ועל תוכניותיהן".

הוא היה צלם חובב, רכש מצלמת קודאק והתחפש לצלם עיתונות ערבי. נתח פעל בשליחות שירות הידיעות של ההגנה והצטייד בתעודות מזויפות של העיתונים "פלסטין" ו"אל-יום". עם ידידו הערבי הצליח לחדור ל"כנופיות שונות ולתעד במשך חמישה חודשים את פעילותן בחברון, בגוש עציון ובאזור ירושלים. אנשי ההגנה נעזרו בתמונות כדי ללמוד על האירועים, על כלי הנשק שבידי האויב ועל דרכי פעולתו. במקביל הפצנו את התצלומים בעיתונות הערבית וחילקנו אותם כמזכרת לאנשי הכנופיות. החשיפה והפרסום בעיתונות עזרו לבסס את מעמדנו בקרב הכנופיות".

לדבריו, "אני צילמתי את התמונה האחרונה של עבד אל-קאדר אל-חוסייני, את הקרב על הקסטל, את חסן סלמה ועוד".

ד"ר רונה סלע היא אוצרת וחוקרת המתמקדת בהיבט החזותי של הקונפליקט הישראלי-פלסטיני.

שתפו

חזור ↩

תגובות

הוספת תגובה חדשה +

- 13/05/11 21:36 | שתי מדינות לשני העמי
מדינת ישראל עשתה טעות ב-48. כל הערבים היו צריכים להיות מעבר לגדר (לת)
- 13/05/11 21:39 | אילת זהר
אהבתי (לת)
- 13/05/11 21:41 | עד שנבין
לקרא ולבכות. עצמאות ונכבה חד המה. (לת)
- 13/05/11 21:42 | י
מרתק
- 13/05/11 21:46 | kushivenushi
תשובה לשאלה
- 13/05/11 21:47 | קוראת
אי אפשר להחזיר את גלגל ההיסטוריה לאחור
- 13/05/11 21:55 | Eran
Great article thanks
- 13/05/11 22:16 | עולה שמציף
יפה למרות המגמתיות
- 13/05/11 22:36 | אבינעם עוקבי
לתשומת לב גדעון ועמירה
- 13/05/11 22:41 | האגדה של הארץ
הארץ מייצר היסטוריה שלא היתה
- 13/05/11 22:51 | ישראל
אחרי השושגה המטרה, גירוש הערבים מכפריהם לא היה עוד צורך בתיקים... (לת)
- 13/05/11 22:55 | בן
זה רק מוכיח את העוול שקרה לעם הפלסטיני ב 48
- 13/05/11 23:11 | חמדמות?
תיקי הכפרים מיפו גם אוצרות ארכיאולוגים
- 13/05/11 23:14 | ראובן
לא מספיק שיש נכבה, צריך גם לצייד אותם בנשק נגדנו? (לת)
- 13/05/11 23:18 | דנה כ'
אכן, הגליית הערבים מארצם תוכננה לפרטי פרטים והוכנה שנים רבות
- 13/05/11 23:30 | מודרניסט
אין לנו עניין לשחזר את תרבות הפלסטינים (ומהגרי העבודה) שחרבה ב48

הוספת תגובה חדשה +

עוד כותרות

[קופ"ח מכבי מציעה לכם לחשוף בפייסבוק את הדברים שלא סיפרתם לאף אחד](#)

[ההזדמנות של אהוד ברק לקטוף את השלטון](#)

[כך הצליח שירות הידיעות של ההגנה לצלם את הכפרים הערביים מגובה השמים](#)

[יציאת מצרים של יהודי סוריה](#)

[המשורר מרדכי גלילי חוזר אל אהבה שלא זכה לה](#)

[ישראל הקטנה על חוף האוקיינוס השקט](#)

[יוסי ורטור | במטוס סילון, לארצות הברית](#)

[מיליטריסטי ופוסט-ציוני](#)

[מה גנוז במגילה](#)

[ההיסטוריה הסודית של ההכרזה](#)

[לפני שערי הארץ](#)

[תקופת ה"צאנה"](#)